

ნინო სილაგაძე

ამაღლების კომპოზიცია ადრექრისტიანული ქართული ეკლესიების პორტალების დეკორში

წარმოდგენილ სტატიაში გვინდა შევეხოთ შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში გავრცელებულ პორტალის მორთულობის სქემას და მისი განვითარების ზოგიერთ საკითხს.

პარადული პორტალის და შესასვლელის დამაგვირგვინებელი ტიმპანის დეკორის კომპოზიცია მონუმენტურ არქიტექტურაში ყოველთვის შეიცავდა გარკვეულ, მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ სიუჟეტურ და მხატვრულ-სტილისტურ პროგრამას: ტაძრის შესასვლელის თავზე მნიშვნელოვანი, იდეურად და სიმბოლურად დატვირთული გამოსახულება ან საგულისხმო ინფორმაცია (მაგ., საადმშენებლო წარწერა) და უნდა იყოს მოთავსებული. შესასვლელის პორტალი ერთ-ერთი პირველია, რასაც მნახველი აღიქვამს. ამრიგად, პორტალი და განსაკუთრებით მისი ტიმპანის დეკორის რელიეფური კომპოზიცია მთელი ნაგებობის „სავიზიტო ბარათი“ უნდა იყოს.

როგორც ირკვევა, პორტალის დამაგვირგვინებელი დეკორის სიუჟეტური და კომპოზიციური მრავალფეროვნება შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში რამდენიმე ძირითად პროგრამამდე შეგვიძლია დავიყვანოთ. ამჯერად შევეხებით მხოლოდ ზოგიერთს, კერძოდ, ტიმპანების რელიეფის იმ იკონოგრაფიულ ვარიანტებს, რომლებშიც მოცემულია პერალდიკური კომპოზიცია ცენტრში მაცხოვრის ან ჯვრის გამოსახულებებით, ხოლო აქეთ-იქით – ანგელოზების ფიგურები. ესაა მაცხოვრის ამაღლება და ჯვართამაღლება. ხსენებულ კომპოზიციებთან ერთად შეიძლება აგრეთვე განვიხილოთ ადრექრისტიანულ ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ასევე გავრცელებული ღვთისმშობლის დიდების სცენა. მართალია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში შეცვლილია მთავარი პერსონაჟი, მაგრამ იკონოგრაფიული სიუჟეტი მსგავს შინაარსს შეიცავს, ხოლო კომპოზიციის ფორმალური სტრუქტურა და მხატვრული თავი-

სებურებები პრაქტიკულად იგივეა.

როგორც არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული მრავალი ქართველი მკვლევრის მიერ, პორტალის გაფორმების ყველაზე პოპულარულ ვარიანტს უძველეს ქართულ ეკლესიებზე სწორედ ხსენებული კომპოზიციები წარმოადგენს.¹ შეიძლება ითქვას, რომ ჯვართამაღლება და მაცხოვრის ამაღლება ერთი და იმავე იკონოგრაფიული სიუჟეტის სახეობებია – ჯვართამაღლება მაცხოვრის ამაღლების ვარიანტს წარმოადგენს, სადაც ქრისტეს ფიგურა შეცვლილია სიმბოლური გამოსახულებით.

მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის ამაღლების სცენები, სადაც ცენტრალური ტახტზე მჯდომი ფიგურები წარმოადგენილია მთლიან შარავანდედში, რომელსაც ორი მფრინავი ანგელოზი ამაღლებს, მოცემულია ქვემო ბოლნისისა და ეძანის ეკლესიების შესასვლელების თავზე (VI ს.).² ქართულ სინამდვილეში ეს ტიპჰანის რელიეფის ერთ-ერთი უძველესი მაგალითებია. ეს პროგრამა არც მოგვიანებით კარგავს პოპულარობას, მაგ., ღვთისმშობლის დიდების სცენა მარიამით, ეძანულით და მფრინავი ანგელოზებით მოცემულია ნადარბაზევის ეკლესიის ტიპჰანზე (X ს.).

რაც შეეხება ქართული ადრექრისტიანული სახვითი ხელოვნების კიდევე ერთ გავრცელებული მცირე არქიტექტურული ფორმის, სტელების მორთულობას, აქ მაცხოვრის ამაღლებისა და ღვთისმშობლის დიდების სცენები ასევე ერთ-ერთი გავრცელებული სიუჟეტია. მაცხოვრის ამაღლებას ვხედავთ ხანდისის, ბრდაძორის სტელებზე (VI ს-ის II ნახ.), ასევე დიდი გომარეთისა და ღვთისმშობლის სტელის ფრაგმენტებზე (VI-VII სს.),³ სადაც მფრინავი ანგელოზების შემორჩენილი ფიგურები საშუალებას იძლევა ვივარაუდოთ ხსენებული იკონოგრაფიული პროგრამის არსებობა. ღვთისმშობლის დიდების კომპოზიციები მოცემულია ხანდისის, ბოლნისის, ბრდაძორის, განთიადის, მაშულას სტელებზე. ამ კომპოზიციებიდან თავისი ორიგინალობით განსაკუთრებით გამოირჩევა ბრდაძორის სტელის კაპიტელის რელიეფი, სადაც მოცემულია ღვთისმშობლის სულის ამაღლება ფეხზე მდგომი ორი ანგელოზის მიერ.⁴

¹ Н. Чубинашвили. Хандиси. Тб. 1972, გვ. 6-26; Н. Аладашвили. Монументальная скульптура Грузии. Тб. 1977, გვ. 56.

² ნ. ალადაშვილი. ეძანის ეკლესიის რელიეფი. „ძეგლის მეგობარი“. №29. თბ. 1972, გვ. 17-24.

³ კ. მაჩაბელი. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები. თბ. 2008, გვ. 11, 117, 118, 129.

⁴ კ. მაჩაბელი. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები, გვ. 12-14, 118.

საყოველთაოდაა ცნობილი მაცხოვრის ამადლების იკონოგრაფიული სიუჟეტის მნიშვნელობა როგორც ადრექრისტიანული დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის ხელოვნების სხვადასხვა დარგში. უძველესი ასეთი მაგალითების რიცხვიდან, როდესაც ხსენებული სცენები ფასადის დეკორშია გამოყენებული, შეიძლება მოვიყვანოთ კაიროს ელ-მოალაკისა (IV-V სს.) და ბაუიტის სან აპოლოს ეკლესიების შესავლელების პორტალების რელიეფები (VI ს.)⁵ და ასევე ბაუიტის სამონასტრო კომპლექსში აღმოჩენილი VI-VII სს. ფრესკა, სადაც მაცხოვრის ამადლების კომპოზიცია ისევ ტიპიანს ამკობს (იხ. სურ. 1). ამავე პერიოდის სახვითი და დეკორატიული ხელოვნების ნიმუშებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე მონცის ამპულის გამოსახულება, რაბულას სახარების მინიატურა და სხვ. საგანგებოდ გვინდა გავამაზვილოთ ყურადღება რომის სანტა საბინას ეკლესიის კარის დეკორზე (430 წ.), სადაც მაცხოვრის ამადლების ორი უნიკალური ვარიანტია მოცემული – ერთზე ქრისტეს ფიგურა ჩასმულია მედალიონში, რომლის გარშემოც განლაგებულია ბერძნული ალფა და ომეგა და მახარებელთა სიმბოლოები, ხოლო მეორეში ქრისტე პირდაპირი მნიშვნელობით ცაში ჰყავს ორ ანგელოზს (იხ. სურ. 2).

როგორც მრავალი ავტორიტეტული მკვლევარი აღნიშნავს, მაცხოვრის ამადლების თემატიკაზე შექმნილი კომპოზიციებიდან ერთ-ერთი უადრესია ე.წ. ბამბრეგის ავორიუმის (დაახლ. 400 წ.) გამოსახულება, სადაც ეს სიუჟეტი ასევე პირადაპირი ინტერპრეტაციითაა გადმოცემული: ქრისტე მთის ფერდობზე ადის ცისკენ⁶ (იხ. სურ. 3). ეს საკმაოდ იშვიათი ვერსიაა, რომელიც ძალზე ახლოა სანტა საბინას კარის რელიეფთან, თითქმის პირაპირი სახითაა გამეორებული კაროლინგური ეპოქის ე. წ. დროგონის საკრამენტარიუმის მინიატურაზე (854-855 წწ.) (იხ. სურ. 4). მსგავსი იკონოგრაფიული პროგრამა არ გვხვდება ქართულ ეკლესიების თუ სტელების რელიეფის ნიმუშებში.

როგორც ცნობილია, მაცხოვრის ამადლების სცენას ქრისტიანულ ხელოვნებაში ადრეული პროტოტიპი აქვს: გვიანანტიკურ ხანაში გავრცელებული კომპოზიცია – მედალიონში მოთავსებული იმპერატორის თუ კონსულის ბიუსტი (*imago clipeata*), რომელსაც ფრთოსანი ვიქტორიები აამაღლებენ (იხ. სურ. 5, 6). მსგავს ვიქტორიებს ვხედავთ ჩვენ აგრეთვე თად-ეზოსტანის ერთ-ერთ რელიეფზე (VI-VII სს.) (იხ. სურ. 7).

⁵ J. Beckwith. The Coptic Sculpture. L. 1963, გვ. 13-14, 23-25, ილუსტრ. 41-43.

⁶ Н. Покровский. Евангелье в памятниках иконографии. М. 2001, გვ. 485.

მაცხოვრის ამაღლება აგვირგვინებს აგრეთვე იმპერატორების ტრიუმფის ამსახველ დიპტიხებს ადრეხიზანტიურ ხანაში (იხ. სურ. 8). *imago clipeata*-ს მსგავსი ტიპის მაცხოვრის ამაღლება გვხვდება მცხეთის ჯვრის მცირე შესასვლელის ბალავრის რელიეფში, სადაც, დიპტიხების მსგავსად, მოცემულია ვიწრო, ჰორიზონტალურად გაშლილი კომპოზიცია (იხ. სურ. 9).

აღსანიშნავია, რომ მაცხოვრის ამაღლება ერთ-ერთი პოპულარული თემაა აგრეთვე რომანული ხანის ეკლესიების პორტალებზეც. საინტერესოა, რომ ამ სცენის ვარიანტი, როდესაც ამაღლება გამოცხადების, თეოფანიის იდეას უკავშირდება, ფართო გავრცელებას პოვებს ქრისტიანულ დასავლეთში. აქ იგი მჭიდროდ უკავშირდება ამ სამყაროში ასე პოპულარულ აპოკალიფსის თემას და მასში ხშირად ფიგურირებს მახარებელთა სიმბოლური გამოსახულებები. ეს თემა მყარად იმკვიდრებს ადგილს ეკლესიათა მთავარი (დასავლეთის) შესასვლელის ტიმპანში (იხ. სურ. 10, 11, 12, 13).

საინტერესოა, რომ მაცხოვრის გამოცხადების, მეორედ მოსვლის თემა მეორდება ნიკორწმინდისა (იხ. სურ. 14) და სვეტიცხოვლის რელიეფებზეც, მაგრამ არა ტიმპანის, არამედ ფასადის ზედა ნაწილში, ფრონტონის ქვეშ, რომელიც, ტიმპანის მსგავსად, არქიტექტურული ფორმის დამაგვირგინებელი ელემენტია.

ნიკორწმინდას რელიეფი, ისევე როგორც უფრო ადრეული ნიმუშები – ბრდაძორის სტელის კაპიტელისა და მარტვილის ტაძრის ფრიზის გამოსახულებები – წარმოგვიდგენს მაცხოვრის ამაღლების ვარიანტს, რომელშიც ორის ნაცვლად ოთხი ანგელოზია მოცემული. ასეთივე გადაწყვეტას ჩვენ ვხედავთ ჰერცოგ რატჰისის მარმარილოს საკურთხეველზე ლომბარდიიდან (744-749 წწ.) და სპილოს ძვლის ხატზე მაცხოვრისა და ოთხი ანგელოზის ფიგურით რომიდან (VIII ს.) (იხ. სურ. 15, 16).

ისევე როგორც მაცხოვრის ამაღლება, ამ იკონოგრაფიული პროგრამის ვარიანტი – ჯვართამაღლება – თეოფანიის და ამასთან ერთად სარწმუნოების ტრიუმფის იდეებს გამოხატავს. ორივე ეს კომპოზიცია პოპულარობას არ კარგავს ქართულ ხელოვნებაში თითქმის მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე.

ჯვართამაღლება ასევე ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სიუჟეტია ადრექრისტიანული ქართული ტიმპანების რელიეფებში და, როგორც შემდგომი განვითარება გვიჩვენებს, სწორედ ის აღმოჩნდა განსაკუთრებით პერსპექტიული პორტალის კომპოზიციაში. ეს ბუნებრივია, რადგან მაცხოვრის ამაღლების თუ ჯვართამაღლების სცენა ცენტრში მოთავსებულ წრიულ ან

მასთან მიახლოებულ ფორმაში ჩაწერილ ფიგურას და ორ სიმეტრული ფორმას — ანგელოზს, ანუ ტიმპანისათვის საუკეთესოდ მორგებულ ჰერალდიკურ კომპოზიციას, წარმოგვიდგენს. მაგრამ მაცხოვრის ამადლებისგან განსხვავებით, ჯვართამაღლება თავის თავში სიმბოლურ, სტილიზებულ, გეომეტრიზებულ მოტივს შეიცავს (მედალიონში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვარი), რაც განსაკუთრებით კარგად ჯდება საფასადო დეკორის სისტემაში. ეს ის „ენაა“, რომელიც საუკეთესოდ შეეფერება არქიტექტურას. სწორედ ასეთი ფორმა მოიაზრება არქიტექტურული კომპოზიციის (პორტალის) დამაგვირგვინებელ ელემენტად და, საინტერესოა, რომ მართო არქიტექტურაში არა. ამ შემთხვევაში ძალიან კარგი ილუსტრაციაა ისევ სპილოს ძვლის მრავალნაწილიანი ხატები (იხ. სურ. 17, 18, 19).

ჯვართამაღლების ერთ-ერთი უძველესი მაგალითი ქართული ძეგლების არქიტექტურულ დეკორში თეთრიწყაროს ეკლესიაა (VI ს.)⁷ (იხ. სურ. 20). აქ კარის არქიტრაზე მოცემულია ბოლნური ტიპის ჯვარი მედალიონში, რომელიც ძალიან ღიდა ანგელოზების ფიგურებთან შედარებით. შესასვლელს არა აქვს ტიმპანი, რელიეფი ბალაგარზეა შესრულებული, კომპოზიციას არ გააჩნია ერთიანი მასშტაბი და არ ქმნის ორგანულ მთლიანობას არქიტექტურულ ფორმასთან.

თეთრიწყაროს ეკლესიის გარდა, ადრექრისტიანული ხანაში ჯვართამაღლების კომპოზიცია გვხვდება ანჩისხატის (სავარაუდოდ, აქ რელიეფის ადგილმდებარეობა მოგვიანებითაა შეცვლილი), მცხეთის ჯვრის, საფარას ტაძრებზე (იხ. სურ. 21, 22) — ეს კომპოზიცია თავისი სიმბოლური, ლაკონიური, მონუმენტური ხასიათიდან გამომდინარე ასე უხდება არქიტექტურულ დეკორს და ქართული ეკლესიების თავშეკავებულ, ზომიერად მორთულ ფასადებს და ამასთან ყველაზე მეტად შეესაბამება ტრიუმფალური შესასვლელის, პარადული პორტალის იდეას. თუმცა ამ ეპოქაში ჩვენ ვხედავთ სხვა მოტივებსაც (მაგ., ატენის სიონის ტიმპანი ირმებით (VII ს.)), ჯვართამაღლება მაინც გაბატონებული სიუჟეტი პორტალების მორთულობაში.

ისევე როგორც მაცხოვრის ამადლების კომპოზიციის შემთხვევაში, საქართველოში გვხვდება ვარიანტი, როდესაც მედალიონში ჩასმული ჯვარი ოთხ ანგელოზს უჭირავს (ხახულის (იხ. სურ. 23), ნიკორწმინდის ტაძრების ტიმპანები, კაცხის ტაძრის რელიეფი). აქვე არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ამ

⁷ Н. Чубинашвили, Р. Шмерлинг. Храмы в древних селениях Триалети-Олтиси и Тетри-Цкаро. "Ars Georgica". 2. Тб. 1948, გვ. 61-64.

კომპოზიციის ადრეული უნიკალური ორიგინალური ვერსია – ყაჩაღანის ჯვარი (VII ს-ის II ნახ.).⁸ ცხადია, რომ საფასადო რელიეფის ასეთი სქემის პროტოტიპს სწორედ ყაჩაღანის ჯვარი და X-XI სს-ის ქართული ძეგლების გუმბათების მოხატულობა წარმოადგენს. არსებობს მოსაზრება, რომ ასეთი ოთხანგელოზიანი კომპოზიცია რელიეფის ნიმუშებში მხოლოდ საქართველოსთვისაა დამახასიათებელი, თუმცა განხილული მაგალითების საფუძველზე (ჰერცოგ რატჰისის საკურთხეველი, სპილოს ძვლის ხატი მაცხოვრითა და ოთხი ანგელოზით და სხვ.) შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ ასეთი ვარიანტი რელიეფებზე მხოლოდ საქართველოში გვხვდება. თუმცა ეს უდავოდ იშვიათი კომპოზიციაა და უფრო დამახასიათებელია გუმბათების მოხატულობის წრიული კომპოზიციისათვის, ვიდრე ტიმპანის დეკორისათვის.

საინტერესოა აღვნიშნოთ, რომ ტიმპანები, სადაც არაა მოცემული ჯვართამაღლება, მაცხოვრის ამაღლება, ღვთისმშობლის განდიდება, რაიმე ჰერალდიკური ორ ან სამფიგურიანი კომპოზიცია ან დეკორატიული, არაფიგურული გამოსახულება, საერთოდ იშვიათია ქართულ სინამდვილეში: ამ მხრივ საინტერესო, იშვიათ ნიმუშს წარმოადგენს ვალეს ეკლესიის პორტალი, სადაც მრავალფიგურიანი, თხრობითი კომპოზიციაა მოცემული. თუმცა რელიეფი ძალზე დაზიანებულია, აქ სავარაუდოა ქრისტეს, წმ. პეტრეს, მათ წინაშე მუხლმოდრეკილი ფიგურის და კიდევ ერთი საერო პირის გამოსახულება – ანუ აქ საქტიტორო კომპოზიციასთან გვაქვს საქმე (იხ. სურ. 24).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ვალეს ეკლესიის მეორე პორტალი მორთულია წმინდა მხედრების გამოსახულებით (იხ. სურ. 25). ტიმპანის ასეთი ჰერალდიკური, არქიტექტურულ ფორმაში მოხერხებულად ჩაწერილი კომპოზიციის შედარებით უფრო გავრცელებულია საქართველოში (მაგ., ნიკორწმინდას დასავლეთის პორტალის რელიეფი).

ასევე არატიპობრივი სიტუაციაა, მაგალითად, გარდამავალი ხანის ძეგლის – თელოვანი ჯვარპატიოსანის – შესასვლელის ბალავარის რელიეფზე, სადაც სხვადასხვა მასშტაბის მრავალი ფიგურა კომბინირებულია ფოთლოვანი ორნამენტის მოტივებთან. ეს არამონუმენტური, გაბნეული, მოუწესრიგებელი კომპოზიციაა, სადაც არ იკვეთება მთავარი მოტივი, წამყვანი იდეა და რელიეფი არაა სინთეზში არქიტექტურულ ფორმასთან. ფოთლოვანი ორნამენტული მოტივი თრგუნავს ფიგურებს, სიუჟეტიც გარკვეულწილად გაუგებარი

⁸ Н. Чубинашвили. Рельеф «Вознесение креста» на каменном кресте из селения Качагани. “Ars Georgica”. 6-А. Тб. 1963, გვ. 9-28.

რჩება: სავარაუდოდ, აქ მოცემული ჯვარცმის სცენა, რომელიც ლომების ფიგურებითაა ფლანკირებული (კომპოზიცია ანალოგიას პოულობს სიუჟეტთან „დანიელი ლომთა ხაროში“), სიცოცხლის ხე და სხვ.

ჯვართამაღლების კომპოზიცია, რომელიც ასე პოპულარული იყო ადრექრისტიანული ხანის ძეგლების პორტალებზე, X-XI საუკუნეებში წამყვან ადგილს უთმობს ამ კომპოზიციის დეკორატიულად გადამუშავებულ ვარიანტს. კერძოდ, ამ პერიოდის ძეგლების ტიმპანებში ხშირად შენარჩუნებულია მედალიონში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვრის მოტივი. მაგრამ ზოგადად ზუროთ-მოძღვრებაში მიმდინარე ცხოველხატული სტილის ფორმირების პროცესის თანახმად, რომელიც გულისხმობს ორნამენტის მეტ წილს ფასადების დეკორში და ფიგურული რელიეფების, სიუჟეტური კომპოზიციების სიმცირეს, ან საერთოდ გაქრობას, ქრება მფრინავი ანგელოზების ფიგურები, რომელთა ადგილს ორნამენტი, ძირითადად, მცენარეული მოტივები იკავებს (ჯაყისმანის, იკვის, ხახულის მცირე შესასვლელის პორტალები) (იხ. სურ. 26, 27). დაბოლოს, აღსანიშნავია მართლაც ძალიან ორიგინალური ქართული ვარიანტი – ტიმპანში მოცემული მტევნებიანი ჯვარი (საღამოს, განძანის, წუნდას ეკლესიები) (იხ. სურ. 28, 29).

საინტერესოა, რომ მსგავს დეკორატიულ-სიმბოლურ კომპოზიციებს ჩვენ უადრეს ქრისტიანულ ძეგლებზეც ვხვდებით: მაგ., ბოლნისის სიონის რელიეფი ჯვრითა და ფარშევანგებით (V ს.), ან ანალოგიური კომპოზიცია კიზილ-ქილისეს ეკლესიიდან (V-VI სს. მიჯნა). მსგავსი გადაწყვეტის უფრო გვიანდელი გამოძახილია პატარა ონის (XI ს.) ტიმპანის მორთულობაც (იხ. სურ. 30). ასეთი გამოსახულებები ტიპიურია ადრექრისტიანული ხელოვნებისათვის: მაგალითად, ანალოგიურ კომპოზიციებს ხშირად ვხვდებით რომის, რავენის V-VI სს. სარკოფაგებზე, ხსენებული ეპოქის კონსტანტინოპოლის ძეგლებზე და სხვ⁹. აღსანიშნავია, რომ ბოლნისის სიონის რელიეფი მოცემულია სვეტისთავზე, თუმცა დაგვირგვინებულია ფრონტონით, ე.ი. არქიტექტურული ფორმის დეკორატიულ იმიტაციაშია მოქცეული. სამწუხაროდ, უცნობია, კონკრეტულად რას ამკობდა კიზილ-ქილისეს რელიეფი, რადგან ფილა ჩაშენებულია ეკლესიის კედელში (სავარაუდოდ, ეს ქვაჯვარის ფრაგმენტია).

მრავალი მეცნიერის მიერ ასევე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართულ არქიტექტურაში არსებული ტიმპანის კომპოზიციები გარკვეულ ანალო-

⁹ M. Lawrence. The Sarcophagi of Ravenna. L. 1945, ილუსტრ. 13, 24, 42; O. Dalton. Byzantine Art and Archaeology. New-York. 1961, ილუსტრ. 201.

გიებს პოულობს რომანული ხანის დასავლეთ ევროპის ხელოვნებაში, თუმცა შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ ქართულმა თუ სხვა აღმოსავლურქრისტიანულმა ძეგლებმა რაიმე გავლენა მოახდინა რომანული ტაძრების ტიმპანების კომპოზიციის ჩამოყალიბებაზე. რა თქმა უნდა, სავსებით გამართლებულია მოსაზრება, რომ მდიდრულად მორთული პარადული სამნაწილიანი შესავლების კომპოზიციის იდეა, სივრცული პორტალები, რომლებიც ორ კოშკს შორისაა მოქცული (ვესტვერკი), რაც ასე დამახასიათებელია როგორც კაროლონგური, ასევე რომანული და გუთური არქიტექტურისთვის, დასავლეთ ევროპამ სწორედ ბიზანტიური სამყაროდან გადაიღო. მსგავს გადაწყვეტას ჩვენ ვხედავთ დედაქალაქის არქიტექტურული სკოლის მრავალ ნიმუშზე X-XII სს-ში, თუმცა ევროპას უფრო ადრეული და გეოგრაფიულად ახლო მაგალითიც ჰქონდა. ეს არის რავენის ეგზარქატის პერიოდის არქიტექტურა, კერძოდ კი სან ვიტალეს ტაძარი და ეგზარქოსების სასახლე. თუმცა საფასადო რელიეფების პროტოტიპებად ბიზანტიური ძეგლები ვერ გამოდგებოდა, რადგან არც რავენის და არც კონსტანტინოპოლის სკოლების ძეგლებს ასეთი დეკორი არ ახასიათებს. შეუძლებელია აგრეთვე იმის მტკიცება, რომ რომანული პორტალები სხვა აღმოსავლურქრისტიანული ძეგლების გავლენით ჩამოყალიბდა. მსგავსი მონაცემები არ არსებობს (არ ვლინდება არანაირი შეუღლებური რგოლი არც ქრონოლოგიური, არც გეოგრაფიული თავსაზრისით), თუმცა ქართული და რომანული ეკლესიების ტიმპანების შედარება მაინც საინტერესო უნდა იყოს. პირველ რიგში, რაც თვალში გვხდება, ისაა, რომ რომანულ ტიმპანებში ბევრად მრავალფეროვანი სიუჟეტები, მრავალფიგურიანი თხრობითი კომპოზიციებია მოცემული. ტიმპანის თემა შეიძლება იყოს ნებისმიერი იკონოგრაფიული სიუჟეტი – მოგვთა თაყვანისცემა, საიდუმლო სერობა, ჯვარცმა, გარდამოხსნა, ვედრება, მიქაელ მთავარანგელოზის მიერ გველეშაპის განგმირვა და სხვ. მაგრამ, რა თქმა უნდა, კლასიკურ რომანულ ძეგლებზე (უძეტესად საფრანგეთში) სჭარბობს ისევ თეოფანიის, უფლის გამოცხადების, მეორედ მოსვლის იდეა, ოღონდ, ქართული ტაძრებისგან განსხვავებით, აპოკალიფსის ვრცელ კონტექსტში. ასეთ ტიმპანებში ქართული ორ, სამფიგურიანი კომპოზიციების მაგიერ ვხედავთ მრავალფიგურიან, როულ „დღე განკითხვისას“. მაცხოვრის გარშემო მოცემულია მახარებელთა სიმბოლოები, ანგელოზები, ტეტრამორფები და ქერუბიმები, თავად ტიმპანის არე რეგისტრებადაა დაყოფილი და მრავალფიგურიანი კომპოზიციებით იმკობა (იხ. სურ. 31).

რაც შეეხება ტიმპანის უფრო დეკორატიულად გადაწყვეტილ კომპოზიციას, სადაც წამყვანია ჯვრის ან სხვა სიმბოლური გამოსახულება, ასეთი ტიპის რელიეფები ძალზე იშვიათია რომანულ ხელოვნებაში და მხოლოდ პერიფერიულ სკოლებში გვხვდება. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ კილპეის ეკლესიის (ინგლისი) ტიმპანი (იხ. სურ. 32), რომელზეც მოცემულია სიცოცხლის ხის დეკორატიული გამოსახულება. ეს ნიმუში კომპოზიციურად და იდეურადაც ეხმიანება ქართულმტკვნებიანი ჯვრებს, რომელთა გამოსახულებაც სიცოცხლის ხის გადამუშავებულ ვარიანტს წარმოადგენს.

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეკლესიათა ტიმპანების დეკორის თემატური რეპერტუარი ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეების საქართველოსა და დასავლეთ ევროპაში ბევრ საერთოს პოვნებს ერთმანეთთან, იმ მრავალფეროვნების მიუხედავად, რომელსაც ვხედავთ ქრისტიანული დასავლეთის ხელოვნებაში. ქართული და რომანული არქიტექტურული დეკორის მსგავსებაზე ხშირად გაუმახვილებიათ ყურადღება ისეთ ცნობილ მეცნიერებს, როგორებიც არიან რ. შმერლინგი, ნ. ჩუბინაშვილი, ნ. ალადაშვილი და სხვ. ჩვენს მიზანს წარმოადგენდა მცირე შტრიხების დამატება საერთო სურათისათვის.

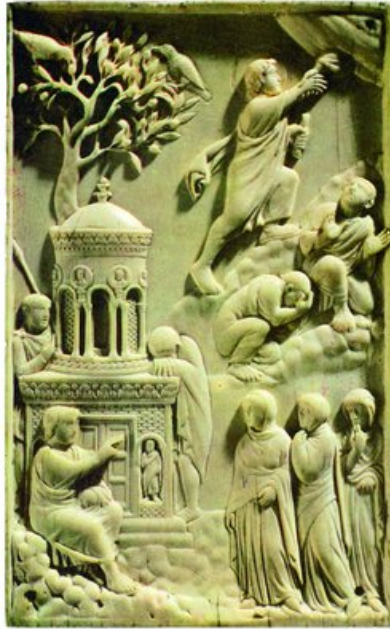
ილუსტრაციები

სურ. 1. ბაუიტის მონასტრის ფრესკა. VI-VII სს. კაირო, კოპტური
მუზეუმი

სურ. 2. სანტა საბინას ეკლესიის კარის რელიეფები. V ს. რომი

სურ. 3. ე. წ. ბაგრატიონების ავორიუმი. სპილოს ძეგლი. სავარაუდოდ, რომიდან ან მილანიდან. V ს. მიუნხენი, ბავარიის ეროვნული მუზეუმი

სურ. 4. მაცხოვრის ამაღლება. მინიატურა. MS lat. 9428. 854-855 წწ. პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკა

*სურ. 5. სპილოს ძეგლის დიპტიხის ზედა ფირფიტა. V ს. – VI ს-ის
დასაწყისი. სავარაუდოდ, აღექსნდრიიდან.
მილანი, სფორცას სასახლის კოლექცია*

*სურ. 6. სპილოს ძეგლის
ფირფიტა. სავარაუდოდ,
საკონსულო დიპტიხის
ნაწილი. დაახლ. 400 წ.
მილანი, სფორცას
სასახლის კოლექცია*

*სურ. 7.
თაღ-ე-ბოსტანის რელიეფი. VI-VII სს.*

სურ. 8. ე.წ. ბარბერინის დიპტიხი. V-VI სს. პარიზი, ლუვრი

სურ. 9. მცხეთის ჯვრის მცირე შესასვლელის რელიეფი. VI-VII სს-ის მიჯნა

სურ. 10. არლის ტაძარი. 1040

სურ. 11. სენ ფორჯუნატის ეკლესია.
შარლიო. 1090

სურ. 12. ანგელემის ტაძარი. 1136

სურ. 13. სენ ჟულიენ დე ჟონის
ეკლესია. 1150

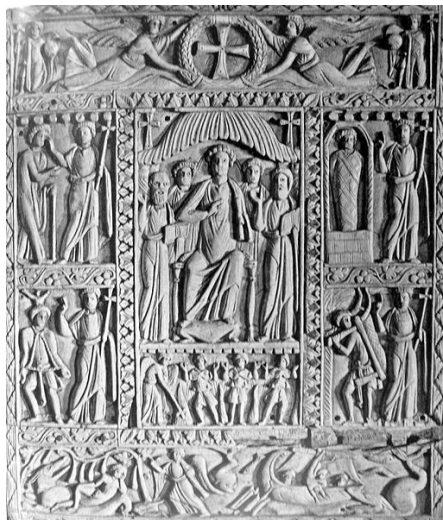
სურ. 14. ნიკორწმინდას რელიეფი. XI ს.

სურ. 15. ქრისტეს ამაღლება.
სპილოს ძეგლი. VIII ს. მიუნხენი,
ბავარიის ეროვნული მუზეუმი

სურ. 16. პერცოვ რატკისის
საკურთხეველი. 744-749 წწ.
ჩივიდალეს მუზეუმი

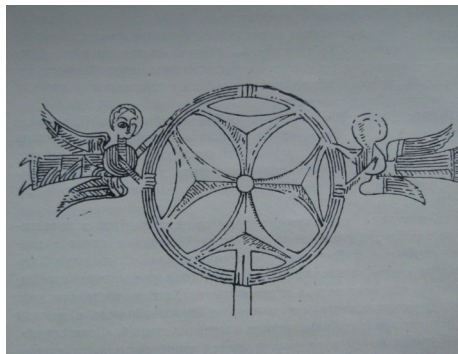
სურ. 17. პურანოს დიპტიხი. V ს.

სურ. 18. ენშიაძინის სახარების
ყდა. VI ს. ერევანი, მაცენადარანი

სურ. 19. ლორშის სახარების ყდა. IX
ს. ვატიკანის ბიბლიოთეკა

სურ. 20. თეორიწვაროს ეკლესიის
რელიეფი. VI ს. სქემა

სურ. 21. მცხეთის ჯვრის სამხრეთის
ტიმპანი. VI-VII სს-ის მიჯნა.

სურ. 22. საფარას ეკლესიის
ტიმპანი. VII ს.

სურ. 23. ხახულის ეკლესიის
ტიმპანი. X ს. სქემა

სურ. 24, 25. ვაღეს ეკლესიის რელიეფები. X ს.

სურ. 26. ჯაყისმანის ეკლესიის
ტიმპანი. X ს.

სურ. 27. იკვის ტაძრის ტიმპანი. XI ს.

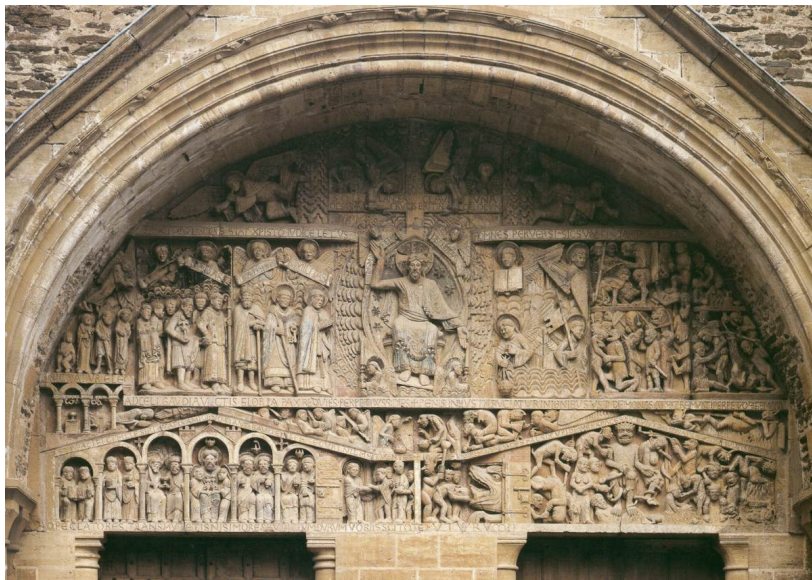
*სურ. 28. საღამოს ეკლესიის
ტიმპანი. X ს.*

*სურ. 29. განძანის ეკლესიის ტიმპანი.
X ს.*

სურ. 30. პატარა ონის ეკლესიის ტიმპანი. XI ს.

სურ. 31. მუხრანის ტაძრის გიმპანი. 1020-35

სურ. 32. კილპეკის ტაძრის გიმპანი. 1140

Nino Silagadze

COMPOSITION OF ASCENSION ON THE DECORATED PORTALS OF EARLY MEDIEVAL GEORGIAN CHURCHES

Summary

The paper is connected with the problem of decoration of the portals in Early Medieval Georgian Churches. It deals also with varieties of this composition.

Portal and tympanum decoration always had its special pattern either for content, or for composition. One is supposed to see prominent effigy or read significant information while entering a church (ex. inscription of a ktetor). That is why those compositions are of a great importance.

Classification of the Georgian data comes to several principle types of composition. The most popular of tympanum relieves is heraldic composition like as follows: with Christ or cross in the center, and two flying angels on the sides (Ascension of Christ and Ascension of Cross, the latter is the same but Christ is substituted by a symbol). Assumption of Virgin is the next beloved scene, where the main figure of Christ is substituted by the Virgin, but the scheme is the same again.

The whole evolution of the composition is researched here, making also some valuable comparisons with the tympanum decoration in the Western Europe (Romanesque churches). Composition of Ascension on other artefacts (ex. ivory diptychs) is also under strict interest, as well as iconographical prototypes of Late Antiquity (ex. consular diptychs).